

Hur mår GullOlles barn egentligen?

en samlad rapport om barns och ungdomars
hälsa/livsstil.

Utifrån flera undersökningar bland Norrköpings
unga 2008 - 2010.

SAMMANFATTNING.....	4
INLEDNING OCH SYFTE.....	4
UNDERSÖKNINGARNA	5
<i>Ung i Norrköping (UiN)</i>	5
<i>Elevundersökning (Elu)</i>	5
<i>Kvalitetsmätning i gymnasiets årskurs 2 (Km)</i>	5
<i>Narkotikakartläggning (Nk)</i>	6
<i>Folkhälsoinstitutets skolundersökning - Kartläggning av barns och ungdomars psykiska hälsa (FHI)</i>	6
BEGREPP I RAPPORTEN	7
<i>Prevention</i>	7
<i>Risk – och skyddsfaktorer</i>	8
<i>Psykisk hälsa/ohälsa</i>	8
<i>Normbrytande beteende</i>	9
FORSKNING, UNDERSÖKNINGSRESULTAT, INSATSER	10
PSYKISK HÄLSA- OHÄLSA	10
<i>Forskning inom området</i>	10
<i>Undersökningsresultat – psykisk hälsa/ohälsa</i>	11
<i>Insatser/aktiviteter inom området psykisk hälsa/ohälsa</i>	13
Modellområde	13
Skolfam.....	13
Föräldrastödsarbete:	14
TRIVSEL-TRYGGHET- ARBETSRO I SKOLAN.	14
<i>Forskning inom området</i>	14
<i>Undersökningsresultat – trivsel, trygghet, arbetsro</i>	15
Trivsel	15
Trygg om kvällarna – UiN.....	16
Arbetsro	16
<i>Insatser/aktiviteter inom området trivsel, trygghet, arbetsro</i>	16
MOBBNING	17
<i>Forskning om mobbning</i>	17
<i>Undersökningsresultat gällande mobbning</i>	18
<i>Insatser/aktiviteter mot mobbning</i>	19
NORMBRYTANDE BETEENDE.....	20
SKOLFRÅNVARO	20
<i>Forskning</i>	20
<i>Undersökningsresultat</i>	20
<i>Insatser/aktiviteter mot skolfrånvaro</i>	21
DROGER	22
<i>Forskning</i>	22

<i>Undersökningresultat - droger</i>	22
<i>Tobak</i>	22
<i>Alkohol</i>	24
<i>Narkotika</i>	25
<i>Spel</i>	26
<i>Insatser/aktiviteter i drogforebyggande arbete</i>	27
KOPPLING PSYKOSOCIAL HÄLSA – ELEVRESULTAT/MÅLUPPFYLLELSE.....	28
GODA EXEMPEL	FEL! BOKMÄRKET ÄR INTE DEFINIERAT.
AVSLUTNING	30
TIDIG UPPTÄCKT – TIDIG INSATS	30
MED GENUSGLASÖGON PÅ	31
FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER	32
<i>Utvecklingsarbete</i>	33
REFERENSER	36

Sammanfattning

I Norrköping har under de senaste två åren gjorts flera undersökningar som fokuserar på hälsa/psykisk hälsa/livsstil. Rapporten är ett försök att sammanställa dessa och utifrån resultaten belysa vilka insatser som idag görs i kommunen samt vilka förbättringsområden som finns.

Varje delområde i rapporten innehåller en del som beskriver aktuell forskning, en del redovisning av resultat och en del där pågående insatser och utvecklingsarbete i kommunen beskrivs.

Ett konstaterande är att olika undersökningar görs på olika sätt inom samma område. Dessa bör synkroniseras och samordnas då det är svårt att dra några enhetliga slutsatser och tolkningarna försvåras.

Resultaten visar att den upplevda ohälsan i form av stress, sömnsvårigheter, nedstämdhet och brist på framtidstro är förhållandevis hög bland Norrköpings eleverna och man kan se samband mellan olika variabler inom området.

Övervägande delen av eleverna trivs bra i sin skola och andelen ökar i gymnasiet. En liten andel – några procentenheter – trivs dock mycket dåligt i skolan. Nästan 85 procent av grundskoleeleverna känner sig trygga i skolmiljön. Däremot anser en hög andel att det är brist på arbetsro i skolan.

Varje år uppger var åttonde till tionde elev i årskurs 8 att de blivit mobbade under läsåret. Det kan skilja något från år till år och skiljer mycket mellan respektive skola men verkar inte minska särskilt mycket totalt sett i kommunen. Dock är tolkningen problematisk då en tydlig definition av mobbning inte använts i de olika undersökningarna.

Nästan var tionde elev har frånvaro ofta eller ganska ofta, ännu högre andel om frågan ställs annorlunda. Även här bör man bestämma en enhetlig definition och ställa frågor på liknande sätt i undersökningarna för att få en riktig bild. Gällande alkohol och tobak har vi sett en minskning av andelen elever som använder tobak och berusar sig av alkohol, här ligger Norrköping bättre till än genomsnittet i landet. Det ser även ut som om debutåldern för alkohol höjts. När det gäller narkotika så verkar det som andelen som provat narkotika av olika slag ökat något igen.

Inom samtliga områden pågår insatser och aktiviteter i verksamheterna, av vilka en del beskrivs i rapporten. Det finns också ett övergripande utvecklingsarbete som pågår och som utgår från samverkan med en gemensam vision om goda uppväxtvillkor, god hälsa och goda skolresultat för alla barn i Norrköping.

Inledning och syfte

Denna rapport har för avsikt att beskriva hur elever i Norrköpings skolor enligt olika undersökningar beskriver hälsa/livsstil. Rapporten utgår från de olika undersökningar som gjorts i Norrköpings skolor under de senaste två åren samt från aktuell forskning på området.

Vi vill ta vara på möjligheten att försöka ge en helhetsbild av resultaten. I rapporten beskrivs också en del av den forskning som finns gällande de olika områdena i undersökningarna, men också något om kopplingen mellan elevers upplevelse av sin trygghet/psykiska hälsa och måluppfyllelse. Det är viktigt att belysa hälsoaspekter och utsatthet hos våra barn för att öka kunskapen och medvetenheten om detta. Rapporten visar också på goda exempel och möjliga förbättringsområden. Det finns givetvis en mängd andra faktorer, såsom strukturella och organisatoriska, som påverkar måluppfyllelse och resultat i skolan. I rapporten fokuseras på elevernas förutsättningar, men även här finns begränsningar i rapporten då vi inte tagit med socioekonomisk bakgrund, etnicitet eller andra liknande bakgrundsfaktorer. Anledningen är att det inte finns tillräckligt underlag för detta i alla undersökningar. Dock rekommenderas för fördjupning Stig Elofssons analysrapport från **UiN**, där bland annat samband mellan självskattad hälsa och social bakgrund förklaras.¹

På några ställen beskrivs *goda exempel* från Norrköpings kommun där man lyckats särskilt bra på något område. Denna kunskap är viktig för att förstå framgångsfaktorer och för att sprida goda erfarenheter. Givetvis finns fler goda exempel i Norrköping än de som beskrivs nedan.

I kommunens Program för välfärd och hållbar utveckling för 2006-2010 anges under målområde ”Hälsa och livsstil”: **goda levnadsvanor och en hälsosam livsstil, höjd debutålder för alkohol, minskade alkoholskador, nolltolerans mot narkotika och dopning samt minskat spelmissbruk.** Kommunen vill särskilt uppmärksamma vuxnas ansvar för de unga, man vill att det drogförebyggande arbetet stärks och att drogfria miljöer och arrangemang ska stödjas och erbjudas. I det utbildningspolitiska programmet talas om att skolan ska **”arbeta med och följa det enskilda barnets sociala och emotionella utveckling”**

¹ Stig Elofsson (2010)

samt arbeta för att ”**alla barn, elever och studerande ska känna sig trygga och bemötas med respekt**”.

Undersökningarna

En svårighet i sammanställningen är att undersökningarna riktar sig till olika årskurser. Därför fokuserar rapporten snarare på tendenser i större utsträckning än enbart redovisning av siffror. Ett annat konstaterande är att i jämförelse mellan undersökningar som har liknande frågor (obs dock ej samma formuleringar), kan resultaten *på skolnivå* skilja sig en del mellan undersökningarna. Det kan till en del förklaras av att det är olika årskurser som varit målgrupp. Följande undersökningar har genomförts i Norrköpings skolor under åren 2008-2010:

Ung i Norrköping (UiN)

Tid för undersökning: HT 2008

Målgrupp: åk 7 och 9 samt gymnasiets årskurs 2

Ansvarig: Ulf Blomdahl och Stig Elofsson genomförde studien på uppdrag av utbildningskontoret i Norrköpings kommun.

Blomdahl har genomfört liknande studier i Norrköping 1985, 1990 och 1996. En delrapport från undersökningen rörande hälsa kommer inom kort.

Elevundersökning (Elu)

Tid för undersökning: VT 2010

Målgrupp: elever i årskurs 5 och årskurs 8

Ansvarig: Utbildningskontoret

Syfte: Syftet med undersökningen är att mäta attityden till skolan bland elever för att se om skolan i Norrköpings kommun uppfyller uppställda mål samt för att bidra till utveckling mot ökad kvalitet i verksamheterna. Skolundersökningen 2010 genomfördes i februari- mars 2010 och har en svarsfrekvens på 78 procent vilket innebär att den besvarats av 2219 elever, från såväl kommunala som fristående skolor.

Kvalitetsmätning i gymnasiets årskurs 2 (Km)

Tid för undersökning: HT 2009

Målgrupp: elever i gymnasiets årskurs 2

Ansvarig: Utbildningskontoret

Syfte: Syftet är att mäta elevernas upplevda kvalitet i skolan. Ett område rör den psykosociala miljön och är främst det som presenteras i denna rapport. Resultatredovisningen i Km består av ett mått på i vilken utsträckning (1-5) som eleverna i snitt hållit med om ett visst påstående. I

motsats till övriga undersökningar anges alltså inte andel av elever som svarat på ett visst sätt.

Livsstilsundersökning (Lsu)

Tid för undersökning: HT 2009 (gy åk2) och VT 2010 (åk 8)

Målgrupp: elever i åk 8 och elever i gymnasiets årskurs 2

Ansvarig: Utbildningskontoret, drogförebyggande samordnare.

Syfte: Syftet är att få en uppfattning om ungdomars drogvanor, attityder, trender och tendenser gällande droger samt hur eleverna upplever skolklimat och skolmiljö utifrån frågor om trivsel, skolk och mobbning. Undersökningen hette tidigare "Drogvaneundersökningen" men har bytt namn i samband med att frågeområdena utökats. Anledningen till att undersökningen breddats är att senare preventionsforskning visat på bredare samband mellan hälsa, trygghet och droger än man tidigare tagit hänsyn till. I åk 8 deltog 1111 elever i den senaste undersökningen, svarsfrekvens 78 procent.

Observera att bortfallet i gymnasieundersökningen är stort - svarsfrekvensen bland eleverna ligger runt 50 procent. 739 elever deltog. Bortfallet beror till största delen på att flera skolor valt att inte alls svara på enkäten.

Narkotikakartläggning (Nk)

Tid för undersökning: Gäller 2009

Ansvarig: Socialkontoret

Syfte: Socialkontoret genomför varje år en kartläggning av personer med identifierat missbruk i Norrköping. Kartläggningen görs i samverkan med flera myndigheter och har gjorts i 11 år. Syftet är att få en gemensam bild av narkotikasituationen i kommunen och ska ses som en del i ett gemensamt långsiktigt arbete mot narkotika

Folkhälsoinstitutets skolundersökning - Kartläggning av barns och ungdomars psykiska hälsa (FHI)

Tid för undersökning: HT 2009

Ansvarig: SCB/ FHI

Målgrupp: Alla elever i grundskolans årskurser 6 och 9

Syfte: En landsomfattande kartläggning av barns och ungdomars psykiska hälsa genomfördes hösten 2009 på uppdrag av regeringen. Eleverna har under lektionstid fått svara på en enkät om hur de upplever sin hälsa. Den omfattar olika indikatorer på psykisk ohälsa samt områden om mobbning, tobak och alkohol för årskurs 9.

I texten används ofta de förkortningar för undersökningarna som angivits ovan.

Begrepp i rapporten

Prevention

Begreppet prevention kommer från latinets ”Praeve nio” –komma före, alltså att förebygga olika typer av problem. Prevention innebär både att främja en positiv utveckling och motverka en negativ.

När man idag pratar om prevention brukar man prata om tre nivåer;²

- *Universell prevention* – insatser till alla barn/föräldrar oavsett riskutsatthet. Ingen enskild grupp eller individ väljs ut. Man brukar ibland använda termen promotion för främjande insatser som riktas till alla. Exempel kan vara; livskunskap i skolan, BVC, generella föräldrastödsinsatser med mera. Forskning visar att barn i riskgrupper också nås av generella insatser³. Motsvarar *främjande* arbete.
- *Selektiv prevention* – insatser riktade till grupper som utsätts för en eller flera riskfaktorer. Exempelvis barngrupper för barn i riskmiljöer. Motsvarar *förebyggande* arbete.
- *Indikerad prevention* – insatser riktade till individer med angivna (indikerade) problem. Exempel i skolan kan vara skolfrånvaroteam, ART. Motsvarar *åtgärdande* arbete.

För att få ett heltäckande preventivt arbete bör vi arbeta på alla nivåer, helst i samverkan mellan olika aktörer, där huvudansvaret kan skifta beroende på vilken nivå insatserna ligger på. Skolan kan göra mycket på den generella nivån och en del på den selektiva, medan socialtjänsten och landstinget kan göra mer på selektiv och indikerad nivå, men samverkan kan kvarstå.

De flesta är överens om att preventivt arbete är viktigt, men också att det tenderar att prioriteras ned när ekonomin är sämre i kommunerna.

Nationalekonomerna Ingvar Nilsson och Anders Wadeskog har gjort beräkningar som i stället visar på ekonomiskt långsiktiga vinster med satsningar på förebyggande arbete.⁴ Socialstyrelsen har funnit att barn-

² Sundell & Forster (2005)

³ Ibid

⁴ Ingvar Nilsson & Anders Wadeskog (2008) *Individen i centrum. Det är bättre att stämma i bäcken än i ån.*

och ungdomsvårdskostnaderna i genomsnitt är högre i kommuner som har en stor andel:

- unga utanför
- barn och unga med heldygnsvård,
- elever som lämnat grundskolan utan behörighet till gymnasiet
- lagförda 15-17-åringar⁵.

Vidare menar Socialstyrelsen att resurser för barn och unga oftast inte ses som en helhet i kommunerna.

Risk – och skyddsfaktorer

Mycket av preventionsarbetet idag bygger på teorier om risk- och skyddsfaktorer. Medan forskning om riskfaktorer har ganska många år på nacken, är forskningen om vad som kan skydda mot en destruktiv utveckling mycket yngre. Risk- och skyddsfaktorer finns på olika nivåer; individ, familj, närmiljö (skola, kamrater, bostadsområde) och på samhällsnivå⁶. Idag ser man hur risk – och skyddsfaktorer samspelar och hur skyddsfaktorer kan kompensera och väga upp riskfaktorer. Vissa riskfaktorer är svåra att påverka, däremot kan **skyddsfaktorer tillföras** till exempel i skolan. Exempelvis är ett gott skolklimat och att lyckas i skolan viktiga skyddsfaktorer utanför familjen.

Psykisk hälsa/ohälsa

Psykisk hälsa är mer än frånvaron av psykisk ohälsa. Det handlar bland annat om att människor upplever sin tillvaro meningsfull, att de kan använda sina resurser, vara delaktiga i samhället och uppleva att de har förmåga att hantera livets normala motgångar. **Psykisk ohälsa** används i dag ofta som en övergripande term som täcker både psykiska besvär och psykisk sjukdom.⁷ Begreppet **hälsa** innefattar komponenterna fysisk, psykisk som social hälsa. Det är en fördel att se hälsa som en helhet och utgå från att de tre komponenterna hänger samman och samspelar.

En känsla av sammanhang – **KASAM** – är numera ett känt begrepp som används mycket för att beskriva vikten av att man upplever tillvaron som begriplig, hanterbar och meningsfull. Det sista, meningsfullhet, är den viktigaste komponenten menar Aaron Antonovsky som myntade begreppet⁸. KASAM är mätbart och visar på hälsotillståndet hos en person samt vilken förmåga personen har att hantera problem.

⁵ Socialstyrelsen, Anna Marnell, Powerpoint 2010.

⁶ Knut Sundell (2003)

⁷ SKL: förslag till definition av psykisk hälsa och psykisk ohälsa.

⁸ Antonovsky, A (1991) *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur & Kultur.

Normbrytande beteende

Begreppet normbrytande beteende är idag vanligt och är viktigt att uppmärksamma tidigt, då forskningen visar att de individer som uppvisar ett normbrytande beteende före 12 års ålder ofta är desamma som i vuxen ålder återfinns i kriminalvård, missbruksvård eller inom psykiatri.

Normbrytande beteende kan vara både aggressivt och icke- aggressivt, det vill säga att det märks mer eller mindre. Definitionen är beteenden som bryter mot rådande normer och regler i den miljö individen befinner sig. Barn som tidigt (även i förskoleålder) uppvisar normbrytande beteende löper mycket högre risk för framtida kriminalitet eller andra problem⁹.

⁹ Andershed & Andershed (2008)

Forskning, undersökningsresultat, insatser

I denna del av rapporten redovisas under olika rubriker aktuell forskning inom valda områden, därefter presenteras de resultat som ovan nämnda undersökningar visar för Norrköping och slutligen vilka insatser och aktiviteter som pågår inom varje område. De områden som beskrivs är; *psykisk hälsa-ohälsa, trivsel-trygghet-arbetsro i skolan, mobbning, normbrytande beteende i form av skolfrånvaro och droger.*

Psykisk hälsa- ohälsa

Forskning inom området

Kungliga vetenskapsakademin uttalade sig om psykisk ohälsa hos unga i Sverige våren 2010 efter en forskningsgenomgång¹⁰. Deras bedömning är att självupplevd nedstämdhet och oro ökat markant sedan 1980-talet. För flickor har andelen i vissa fall tredubblats. Man konstaterar också att forskningen om mindre barns psykiska hälsa och eventuella förändringar är mycket bristfällig.

Den upplevda psykiska *ohälsan* har ökat betydligt speciellt bland flickor och unga kvinnor¹¹. Däremot har inte psykiska sjukdomar ökat. Vissa forskare är mer skeptiska till den rapporterade ökningen av psykisk ohälsa¹² och menar att begreppen stress och oro används på ett annat sätt idag och har fått mer av sjukdomsstämpel på sig än tidigare. Men man kan å andra sidan också konstatera att de faktiska siffrorna för unga som vårdas för självmordsförsök ökat, särskilt bland unga flickor. Den upplevda psykiska ohälsan bland unga har ökat. Andelen självmordsförsök, depressioner, ångest och alkoholförgiftningar har ökat de senaste åren, vilket är mer objektiva mått på den psykiska ohälsan. Det finns olika förklaringar till orsakerna till detta och det saknas en gemensam kunskapsgrund¹³ och en förbättrad samordning av insatserna gällande dessa unga.

De viktigaste faktorerna för att främja en god psykisk hälsa är hemmet, förskolan, skolan och övergången till vuxenlivet¹⁴. När det gäller skolan så är en väl fungerande skola som främjar utveckling och främjar barns mentala förmåga en god grund. Lärarledarskapet är en mycket viktig faktor för att främja elevernas prestationer och förebygga

¹⁰ Kung. Vetenskapsakademin 2010

¹¹ Socialstyrelsen

¹² Lindblad & Lindgren (2009)

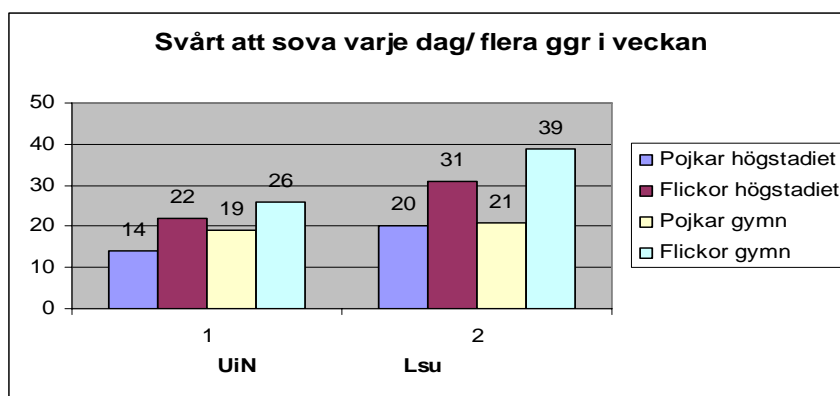
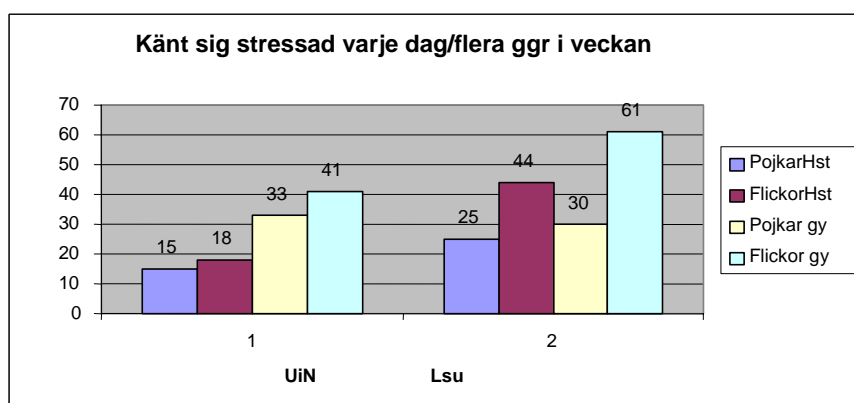
¹³ KVA 2010

¹⁴ Källa: www.fhi.se. Allmänna insatser för god psykisk hälsa.

problembeteenden. Skolans möte med föräldrar är ytterligare en viktig beståndsdel för främjande av psykisk hälsa.

Undersökningsresultat – psykisk hälsa/ohälsa

Undersökningsresultaten från våra undersökningar är relativt oroande gällande områden som rör psykisk ohälsa. I flera fall är Norrköpings siffror också sämre än rikets.

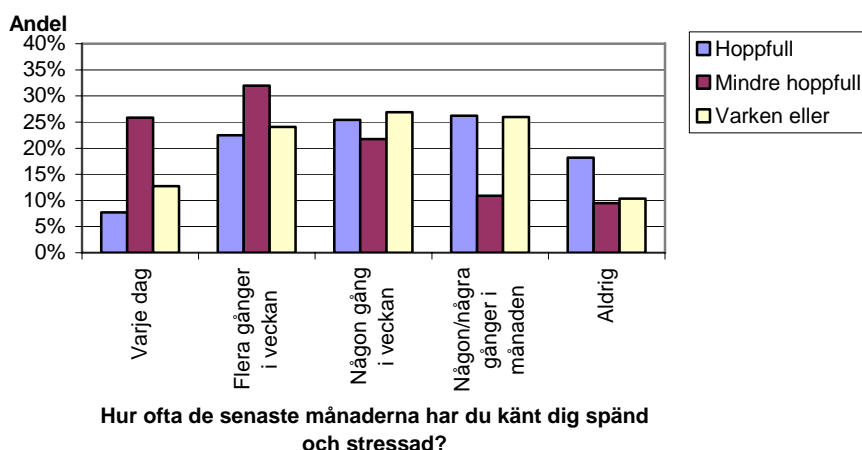
Som vi ser i ovanstående diagram, baserade på **UiN** och **Lsu** så är andelen gymnasieflickor med upplevd stress och sömnsvårigheter anmärkningsvärt hög.

- I **UiN** får eleverna gradera på en skala från 1-10 hur de tycker livet är som helhet. Medelvärdet för högstadieeleverna är 7,84, vilket är det *lägsta medelvärdet* bland de undersökta 6 kommunerna. För gymnasieeleverna är värdet 7,51. Här finns inte jämförelser med

övriga kommuner. I båda grupperna är flickornas värde lägre än pojkarnas.

- Även när det gäller självskattad hälsa har Norrköpings elever lägre resultat än övriga kommuner i **UiN**. Man ser samband mellan skolframgång och självskattad hälsa, särskilt i högstadiet¹⁵.
- FHI ställer frågan ”**Hur mår du rent allmänt**” där 3 procent av eleverna svarar ”dåligt” vilket är samma som i riket, medan 61 procent svarar ”utmärkt” eller ”mycket bra” vilket ligger fyra procentenheter lägre än rikssnittet.
- I FHI – undersökningen får elever också uppge om man **ofta är ledsen, nedstämd eller gråtfärdig**. Där svarar 7 procent av Norrköpingseleverna i årskurs 9 att det stämmer helt och nästan en fjärdedel att det stämmer delvis. Dessa siffror ligger något över riksgenomsnittet.
- I Lsu uppger knappt två tredjedelar av eleverna i åk 8 att de känner sig **hoppfulla när det tänker på sin framtid** (en KASAM-fråga), ungefär lika andelar pojkar och flickor. Övriga har svarat ”mindre hoppfull” eller ”varken eller”. I gymnasieundersökningen (**Lsu**) är det drygt två tredjedelar som är hoppfulla, men här är andelen pojkar med framtidstro större än andelen flickor (77 resp 69 procent). Dessutom kan vi i nedanstående diagram se en koppling mellan hög upplevd stress och mindre hopp om framtiden hos eleverna.

Frågan om framtidstro mot om man har varit stressad/spänd, andel i åk 8 09/10

¹⁵ Stig Elofsson (2010).

- Diagrammet ovan visar alltså samband mellan upplevd stress och hoppfullhet för framtiden. Av de elever som känner mindre hopp inför framtiden finns en högre andel som känner sig stressade varje dag eller flera gånger i veckan.

Sammanfattningsvis är den upplevda ohälsan i form av stress, sömnsvårigheter, nedstämdhet och brist på framtidstro förhållandevis hög bland Norrköpingseleverna och man kan se samband mellan olika variabler inom området .

Insatser/aktiviteter inom området psykisk hälsa/ohälsa

Här nedan presenteras *en del* av de insatser och aktiviteter som pågår i Norrköpings kommun gällande området psykisk hälsa/ohälsa.

Modellområde

Norrköping och Östergötlands läns landsting är ett av 14 **modellområden i ett utvecklingsarbete rörande psykisk hälsa hos barn och unga** som drivs av SKL (Sveriges kommuner och landsting). Det omfattar alla barn 0-18 år och alla verksamheter som riktar sig till barn och unga. Syftet med arbetet är **helhet** när det gäller barn och ungas psykiska hälsa, att såväl barnen, de unga och deras anhöriga ska få den hjälp de behöver när de behöver den och på rätt plats. För att uppnå detta behövs förebyggande arbete, god tillgänglighet och samordnade insatser. Praktiskt fungerande modeller för samverkans- och arbetsmetoder ska tas fram eller vidareutvecklas. Modellerna ska också visa hur insatser till barn och unga med, eller risk för psykisk ohälsa kan samordnas på ett effektivt sätt. Man ska ta tillvara och utveckla den kompetens och organisation som finns lokalt och modellerna ska vara långsiktigt hållbara och medföra att gemensamma resurser utnyttjas på ett bättre sätt¹⁶. Modellområdesarbetet i Norrköping har en politisk styrgrupp och tillhör ”*styrgruppen för samverkan*” (beskriven i slutet av rapporten).

Skolfam

Barn som växer upp i samhällets vård har särskilt höga risker för framtida psykosociala problem. De har markant sämre avgångsbetyg från grundskolan. Den höga förekomsten av skolmisslyckanden verkar vara en nyckelfaktor för att förvärva framtida problem.

Skolfam är ett skolprojekt inom familjehemsvården med målet att dels öka förutsättningar för förbättrade skolresultat och att utveckla ett förebyggande arbetssätt. I *Skolfam* bildar barnets socialsekreterare, en

¹⁶ SKL: Om modellområden, psykisk hälsa barn och unga.

specialpedagog och en psykolog tillsammans ett team vars uppgift är att säkerställa att skolan blir den gynnsamt utvecklande arena som barnet behöver. De erfarenheter som detta projekt har vunnit hittills är att kartläggningen i sig har en stor betydelse, genom att den tydliggör var resurser ska sättas in och vilka förväntningar man kan ha på eleven. De insatser som gjorts för eleverna som hittills genomgått den utvärderande kartläggningen, har lett till en stärkt intellektuell kapacitet, att luckor inom läsning, skrivning och matematik har fyllts och att en allvarligt låg nivå av adaptiva färdigheter, har normaliserats. Eleverna har nu dagliga erfarenheter av att lyckas med sina utmaningar i skolan och av att kunna bete sig adekvat i vardagliga situationer där de tidigare utmärkte sig. Detta har i sin tur lett till en stärkt positiv självbild och framtidstro.

Förutom de individuella, objektiva mätbara positiva effekterna, har man i projektet även konstaterat betydande spridningseffekter. De arbets- och förhållningssätt som varit specifikt inriktade mot enskilda elevers unika behov, har också kunnat tillämpas av skolpersonal i det pedagogiska arbetet med andra elever. Kunskapen om hur ett identifierat behov kan mötas, har generaliserats i de lärarlag som regelbundet mötts i ett konsultativt sammanhang¹⁷.

Föräldrastödsarbete:

I Norrköpings kommun pågår flera olika föräldrastödsinsatser – **KOMET-programmet, Cope, Småbarnsliv, Active parenting, Från första början, ÖPP** (Örebro Preventionsprogram) med flera program används på olika håll. Insatserna kan vara såväl generella som riktade. Norrköping finns också med i det regionala utvecklingsarbete gällande föräldrastöd som startat med stöd av medel från Statens folkhälsoinstitut där också forskningsinsatser kommer att ske. Under hösten 2010 kommer en föräldrastödsfunktion på kommunens hemsida att påbörjas.

Trivsel-Trygghet- Arbetsro i skolan.

Forskning inom området

En bra skola med tydliga kunskapskrav och varma relationer är en av de viktigaste skyddsfaktorerna för unga som lever riskutsatt. Kopplingen mellan gott skolklimat och goda skolresultat har påvisats¹⁸. Senare års forskning har tillfört mycket kunskap om verkningsfulla förebyggande insatser i skolan. Inom regeringsuppdraget ”Skolan förebygger 2” ger

¹⁷ Från beskrivning av R. Tordön.

¹⁸ Se bland annat Birgitta Kimber med flera.

Statens folkhälsoinstitut exempel på hur skolans förebyggande arbete kan vitaliseras och samtidigt bidra till att skapa ett stödjande skolklimat som ger eleverna trygghet, vilja och lust att lära.

Forskning¹⁹ har visat att arbete med kunskapsbaserade metoder i skolan enligt de fyra hörnstenarna **Föräldrarna** (samarbete), **I klassrummet** (lärarledarskap och socialt och emotionellt lärande), **Elevhälsan** (MI-samtal) och **Fritiden**, förebygger psykisk ohälsa och främjar inläring och jämlikhet. Man har i olika studier även sett signifikanta skillnader när det gäller minskad mobbning samt alkohol- och drogbruk och även annat normbrytande beteende i skolor som arbetar metodiskt med utvärderade program. Dock krävs ytterligare studier för att evidensbasera programmen.

Undersökningsresultat – trivsel, trygghet, arbetsro

Trivsel

De allra flesta elever trivs bra i sin skola. Nästan 70 procent av eleverna ”*hade det bra i skolan*” förra veckan (**FHI**)- pojkar något mer än flickor. 3 procent svarar ”*inte alls*”. I samma undersökning ställs frågan om man med tanke på förra veckan tyckte om att gå till skolan. Där svarar knappt 50 procent av eleverna att de ofta eller alltid gjorde det, här är det fler flickor än pojkar. 10 procent uppgav att de aldrig tyckte om att gå till skolan. I **Elevundersökningen** åk 5 och 8 uppger 59 procent att de tycker att det är roligt att gå till skolan, medan 20 procent av eleverna inte instämmer i påståendet. I Blomdahls undersökning – **UiN**- säger tre fjärdedelar av eleverna i högstadiet och knappt 85 procent av gymnasieeleverna att det ”*är bra och positiv stämning*” i deras skola. 4 procent i båda grupperna instämmer inte alls i påståendet. Av gymnasieeleverna i **Lsu** uppger nästan 95 procent att *de trivs mycket eller ganska bra* i skolan och runt 1,5 procent att *de trivs mycket dåligt*.

Trygghet i skolan

Flera undersökningar innehåller också frågan om eleverna känner sig trygga i skolan. I **Eu** instämmer 84 procent i påståendet att man *känner sig trygg i skolan*, medan 7 procent inte gör det. Resten är neutrala. I **Km** blir värdet på samma fråga 4, 45. Blomdahls undersökning ställer andra frågor, till exempel om det *förekommer våld i skolan*. Av högstadieeleverna säger 29 procent att det stämmer ganska bra eller precis, medan 12 procent av gymnasieeleverna uppger detsamma. 6 procent av eleverna i **Fhi**-undersökningen uppger att de ibland, ofta eller alltid den gångna veckan *varit rädd för andra elever*.

¹⁹ www.fhi.se/skolanforebygger

Trygg om kvällarna – UiN

Betydligt fler flickor än pojkar känner oro för att *gå hem om kvällarna*. Oro i Norrköpings centrum känner 34 procent av flickorna och 10 procent av pojkarna. Oro i det egna bostadsområdet känner 15 procent flickor och 5 procent pojkar i högstadiet. Siffrorna i gymnasiet är något lägre men skiljer sig inte mycket. Detta bör analyseras och beaktas av Norrköpings brottsförebyggande råd.

Arbetsro

Arbetsro på lektionerna är ett utvecklingsbart område. I

Eleundersökningen bland elever i årskurs 5 & 8 uppger endast 39 procent av eleverna att det är arbetsro på lektionerna, medan 23 procent inte instämmer alls. I **kvalitetsmätningen** för gymnasiet blir värdet för arbetsro på lektionerna 3, 34 vilket är bland de lägsta måtten i undersökningen Endast hälften av högstadieleverna i **UiN** instämmer helt eller delvis i påståendet att *”det är ofta arbetsro och lugnt”* i min skola. Av gymnasieeleverna i samma undersökning är motsvarande siffra 61 procent.

Sammanfattningsvis så trivs övervägande delen av eleverna bra i sin skola och andelen ökar i gymnasiet. En liten andel – några procentenheter – trivs dock mycket dåligt i skolan. Nästan 85 procent av grundskoleeleverna känner sig trygga i skolan. Däremot anser en hög andel att det är brist på arbetsro i skolan.

Insatser/aktiviteter inom området trivsel, trygghet, arbetsro

Skolorna i Norrköpings kommun arbetar sedan flera år med värdegrunden och Livskunskap på schemat är ett exempel. Att arbeta med Livskunskap (t.ex med SET-programmet²⁰) innebär att genom övningar utveckla elevernas sociala och emotionella förmågor. I arbetet läggs stor vikt vid att träna färdigheter som innefattar att förstå och känna igen egna och andras känslor, att hantera affekt och låta sinnesstämningar och känslor motivera ett anpassat beteende.

Syfte och mål med **Livskunskap** på schemat i Norrköpings skolor är bland annat att bidra till utveckling av trygga individer som tar ansvar för sina handlingar. Individer som kan samspela med andra för att kunna nå egna och gemensamma mål. Individer som respekterar och tolererar andra och som kan lösa konflikter. Det innebär i sin tur att arbetet för en tryggare och trivsammare skola också innebär ett mobbningsförebyggande arbete.

²⁰ SET- social och emotionell träning, program utvecklat av Birgitta Kimber

Vi vet idag genom forskning att elever i en lugn och trygg lärandemiljö som trivs och fungerar väl i skolan presterar bättre, och har en lägre risk att drabbas av ohälsa och missbruk senare i livet. Program som utvecklar elevernas förmåga att känna igen och hantera känslor verkar förebyggande på både utagerade och inåtvända psykiska problem²¹. Det viktiga lärarledarskapet är något som kommit i fokus under de senaste åren. Även där finns metoder som visat sig lovande för en positiv utveckling. Exempel är *skolKOMET* samt *Ledarskap och förhållningssätt i klassrummet*. Båda metoderna används vid ett antal skolor i kommunen.

Gott exempel: Söderporten

Söderporten (fd Hagebyskolan) har i samtliga undersökningar goda resultat. Skolan har i undersökningarna låg andel skolfrånvaro och mobbning, relativt låg andel stress, låg andel elever som använder alkohol och tobak samt högre andel elever som uppger att man ser positivt på framtiden. Enligt Jens Karlson så har man under flera år arbetat målmedvetet på skolan bland annat med livskunskap och arbete mot mobbning i olika former. Man lyfter fram vuxennärvaro och vikten av att se och bekräfta varje elev samt nära samarbete med föräldrar med täta föräldrakontakter. Tydlig gränssättning exempelvis gällande rökning har också gett resultat. Detta sker dock inte i ett slag utan har tagit tid, vilket betonas är viktigt i utvecklingsarbete.

Mobbning

Forskning om mobbning

Mobbade barn löper enligt en studie nio gånger högre risk att utveckla psykiska besvär. De som själva utsätter andra för mobbning återfinns ofta – så hög andel som 60 procent av pojkarna – i kriminalregistret vid 24 års ålder visar andra studier²². Många skolor använder särskilda program mot mobbning men dessa är ofta inte vetenskapligt utvärderade – med ett undantag – *Olweus -programmet*²³. Dan Olweus, psykolog och forskare, har arbetat med frågor om mobbning i många år och tagit fram programmet för skolan. Programmet innebär bland annat att föräldrar utbildas och föräldrars delaktighet gällande mobbning har visat sig vara en stor framgångsfaktor i antimobbningsarbetet överlag. Utöver föräldraben är tillsyn av skolgårdar, disciplinära åtgärder och elever som kamratstödjare framgångsfaktorer²⁴ i mobbningsförebyggande arbete.

²¹ www.fhi.se sök på: *Skola - insatser som främjar psykisk hälsa*

²² www.bra.se sök på mobbning.

²³ BRÅ (2009) Effekter av anti-mobbningsprogram. Vad säger forskningen?

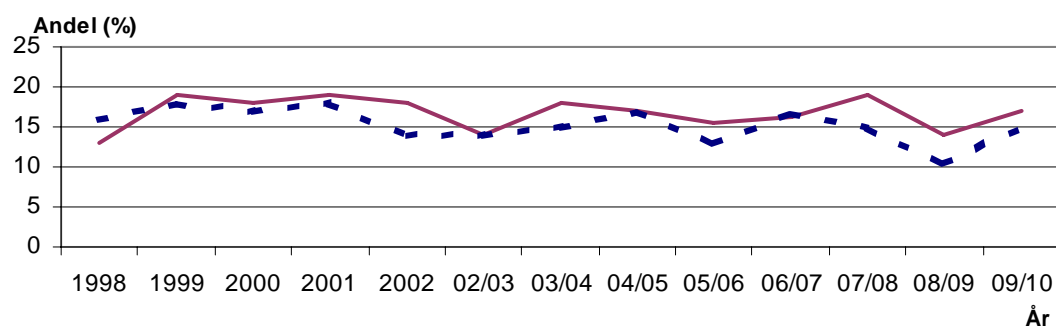
²⁴ Vetenskapsrådet (2009). Steget före- forskare om hur framtidens vuxna mår idag

Undersökningresultat gällande mobbning

Dan Olweus definition av mobbning lyder: ”Ett barn är mobbat när han eller hon, upprepade gånger och under en viss tid blir utsatt för negativa handlingar av en eller flera personer.” Han menar vidare att enstaka handling som utsätter något barn ena gången och något annat barn en annan inte kan räknas som mobbning. Det finns flera andra definitioner som också används nationellt och internationellt.

Frågor om mobbning finns med i samtliga aktuella undersökningar. Ett problem är dock att begreppet inte definierats för eleverna i någon av undersökningarna vilket självklart lämnar utrymme för olika tolkningar. Frågan om man själv utsatts för mobbning förekommer i tre av undersökningarna. I övriga undersökningar handlar frågan mer ifall man anser att skolan arbetar aktivt mot mobbning. En viktig fråga i sammanhanget är om eleverna känner sig trygga i skolan, denna fråga redovisas under rubriken ”trivsel – trygghet - arbetsro i skolan”.

Andel elever i årskurs 8 som någon gång under läsåret blivit retad, utfryst, slagen eller på annat sätt mobbad av elever från den egna skolan

Ovan visas tidsserie gällande mobbning i åk 8 (**Lsu**). Flickor heldragen linje, pojkar streckad linje.

Av gymnasiets årskurs 2-elever (**Lsu**) uppger runt 5 procent att de blivit mobbade. Några av kommentarerna handlar om att man är mer mogen i gymnasiet, andra kommentarer handlar om just tolkningsproblemet kring vad som räknas som mobbning.

I **Fhi:s** undersökning uppger 12 procent av eleverna att de blivit **mobbade av andra elever föregående vecka**. Samma undersökning innehåller också frågor om man ”blivit retad av andra elever” (27%) eller ”varit rädd för andra elever” (21%) föregående vecka. Dessa frågor underlättar tolkningen av ordet **mobbad**.

I UIN instämmer 31 procent av högstadiel eleverna och 17 procent av gymnasieeleverna i att ”**det förekommer mobbning på min skola**”. I Elevundersökningen anser 76 procent att den egna skolan **arbetar aktivt för att förhindra och motarbeta mobbning**. Gymnasieelevernas bedömning av liknande påstående i Km uppgår till 3,27 på en femgradig skala, vilket får anses ganska lågt. Däremot instämmer man mer i påståendet att ”*jag känner mig inte mobbad i skolan*” – 4,67 som i stället är ett högt värde.

Sammanfattningsvis uppger varje år var åttonde till tionde elev i årskurs 8 att de blivit mobbade under läsåret. Det kan skilja något från år till år och skiljer mycket mellan respektive skola men verkar inte minska särskilt mycket totalt sett i kommunen. Dock är det problematiskt då en tydlig definition av mobbning inte använts i de olika undersökningarna.

Insatser/aktiviteter mot mobbning

Norrköpings skolor har likabehandlingsplaner där arbetet mot mobbning beskrivs. Det kan handla om att man arbetar med SET i klassrummet, att man har kamratstödjare och mobbningsgrupp. Friends och PAX är också mobbningsförebyggande metoder som förekommer. Många skolor arbetar medvetet och målinriktat med att öka tryggheten och förbättra relationerna på skolan, bland annat med skolvårdar, medverkan av Back Up²⁵ med mera.

Gott exempel: Diamanten

Diamanten i Ringdansen fick lyftas nyligen fram av skolinspektionen som ett gott exempel gällande arbete mot mobbning. Där arbetar man med metoden PAX sedan några år. Det innebär bland annat att man alltid reagerar snabbt när ett barn kommer och berättar något, det är viktigt att ta barnen på allvar. Man arbetar mycket med känslan av gemenskap på skolan med mera.

²⁵ Back Up är en ungdomsorganisation som arbetar med att öka tryggheten ute bland ungdomar i Norrköping.

Normbrytande beteende

Skolfrånvaro

Forskning

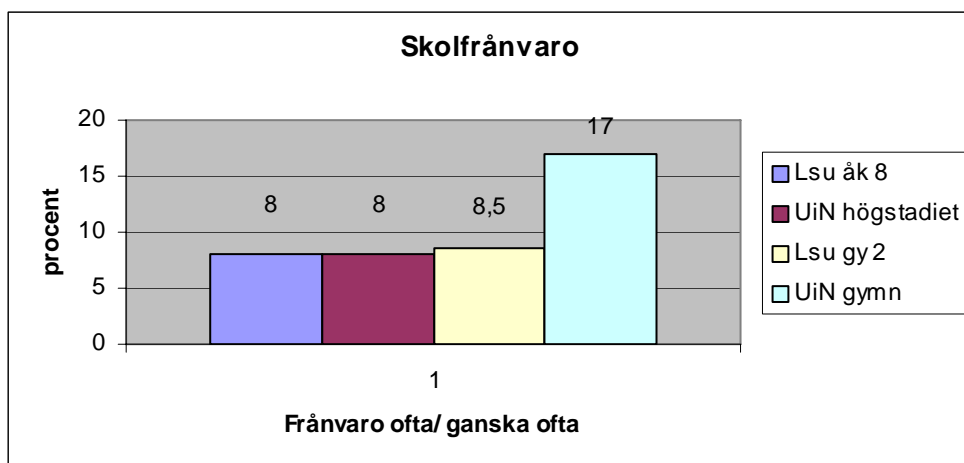
Skolfrånvaro är en stark riskfaktor och har visat sig vara den starkaste prediktorn för kriminalitet, missbruk och annat normbrytande beteende samt för framtida psykisk ohälsa. Därför bör skolfrånvaro bemötas på största allvar och insatser sättas in så tidigt som möjligt. Karlberg och Sundell²⁶ konstaterar att elever med hög skolfrånvaro trivs sämre i skolan, har sämre kamratrelationer och föräldrakontakt, oftare är mobbade eller själva utsätter andra för mobbning, har mer erfarenhet av droger samt både löper högre risk att bli kriminella och själva bli brottsoffer. Man visar också utifrån annan forskning att upprepade sen ankomst ofta leder till högre skolfrånvaro och i vissa fall tillavhopp från skolan. Blomdahl- Elofsson²⁷ ser också att elever som skolkar återkommande i lägre grad deltar i föreningsliv eller kulturskola.

Undersökningresultat

I **Lsu** svarar över 8 procent av eleverna i årskurs 8 och 8,5 procent av gymnasieelever årskurs 2 att de *skolkat ganska ofta eller ofta* under läsåret. Andelen flickor är högre än andelen pojkar i båda grupperna. I **UiN** ställs frågan: ”*Brukar du vara borta från skolan utan att vara sjuk eller har annan giltig orsak?*” Där svarar 8 procent av eleverna i högstadiet och 17 procent av eleverna i gymnasiet att de brukar göra detta flera dagar i månaden. I båda grupperna är även här andelen flickor med hög skolfrånvaro högre än andelen pojkar. Den stora skillnaden mellan gymnasiegrupperna kan bero på hur frågan är ställd. I **Lsu** ställs frågan om det **senaste läsåret** och då undersökningen är gjord redan i november kan det förklara skillnaden. Se diagrammet nedan.

²⁶ Martin Karlberg- Knut Sundell (2004)

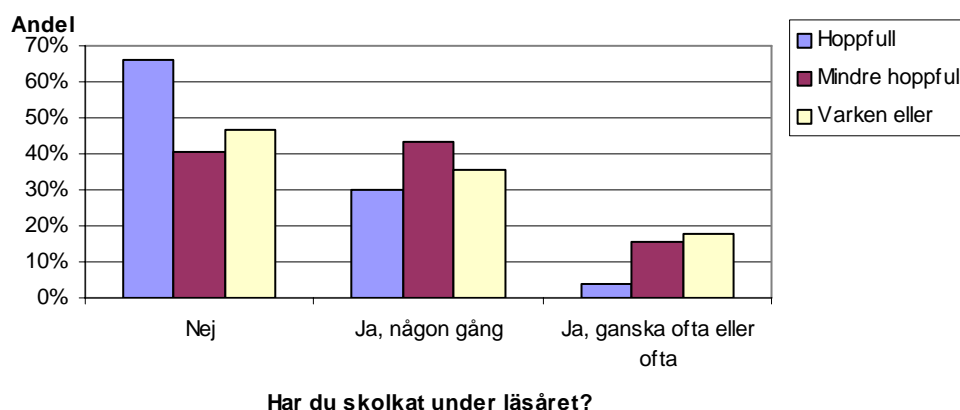
²⁷ Ung i Norrköping 2008

Blomdahl - Elofsson gör också en jämförelse med 1985, då samma fråga ställdes och den visar att medan andelen pojkar med hög skolfrånvaro är nästan oförändrad, har **andelen flickor fördubblats sedan 1985!**

Vi kan också konstatera ett tydligt samband mellan de elever som använt cannabis och som har hög skolfrånvaro. Detta återkommer i **Lsu** varje år.

Frågan om framtidstro mot om man har skolkat under läsåret, andel i åk 8 09/10

Ovan ser vi att de elever som är mindre hoppfulla inför framtiden har skolkat i högre utsträckning. Observera att detta gäller även de elever som bara skolkat någon gång.

Insatser/aktiviteter mot skolfrånvaro

I Norrköpings kommun har ogiltig skolfrånvaro uppmärksammats som ett allvarligt problem. Barn- och ungdomsnämnden har antagit riktlinjer rörande skolplikt och närvarokontroll samt åtgärder vid olovlig frånvaro. På områdesnivå har riktlinjerna anpassats till lokala handlingsplaner. Varje år görs en kartläggning av frånvaron som delges BUN.

Norrköpings kommun har dessutom i ett avslutat projekt arbetat fram rutiner för att tidigt reagera på olovlig frånvaro och utarbetat en metod för samverkan med socialkontoret i detta arbete. I Klockaretorpet startade under våren 2008 ett projekt där man i samverkan mellan skolorna, fritid och socialtjänsten hade som mål att minska elevers frånvaro från skolan - **skolnärvaroteam**. Utveckling av detta arbete är ett fokusområde som *styrgruppen för samverkan* valt inom ramen för *modellområde*.

Droger

Forskning

I forskningen gällande *drogförebyggande arbete i skolan* pekar man på vikten av att skapa ett gott skolklimat och att främja en god lärandemiljö. En trygg skola som främjar utveckling och stimulerar till lärande²⁸ är mer verkningsfull än den tidigare ANT-undervisningen som visat sig ha mycket liten effekt på beteendet och ibland till och med varit kontraproduktiv. Det finns flera insatser som bidrar till ett gott skolklimat, förbättrar elevernas skolprestationer och därmed har goda förutsättningar att reducera bruket av ANDT²⁹. Exempel på sådana insatser är sådana som fokuserar på:

- lärarnas sätt att möta eleverna
- skolans sätt att möta föräldrarna
- att stärka elevernas sociala och emotionella kompetens
- att reducera förekomst av mobbning
- att utveckla arbetet med elevhälsan.³⁰

Det betyder att det i grunden är samma insatser som minskar risken för drogmissbruk och som stärker den psykiska hälsan och som minskar mobbning och normbrytande beteende.

Undersökningsresultat - droger

Tobak

Tobak är den enskilt största hälsorisen i Sverige, ca 7 000 personer avlider årligen i vårt land till följd av rökning³¹. Tidig tobaksdebut är också en av riskfaktorerna för framtida missbruk av andra droger och även annat normbrytande beteende³², varför detta bör uppmärksammas

²⁸ Bremberg 2008

²⁹ alkohol, narkotika, dopning och tobak

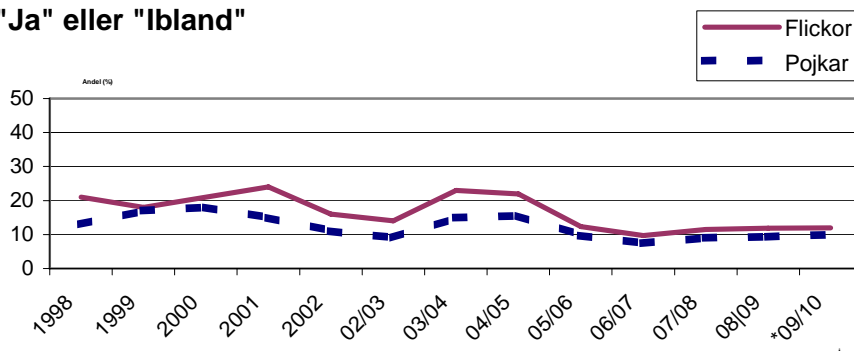
³⁰ fhi.se/skolanforebygger

³¹ fhi.se/tobak

³² Sundell m fl. Normbrott och psykisk ohälsa bland pojkar och flickor i åk 7 och 8.

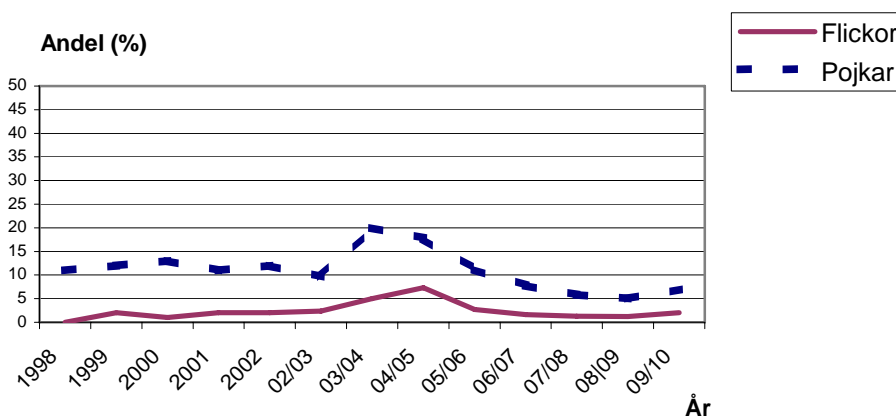
här. Norrköpings kommun ligger högt i tobaksrelaterade skador jämfört med rikssnittet. När det gäller elever i skolan så är det mer positivt; både rökning och snusande har minskat de senaste åren. Norrköpings elever använder tobak i lägre utsträckning än rikssnittet visar **FHI: s** underökning.

Röker du? Andel elever i årskurs 8 som svarat "Ja" eller "Ibland"

Ovan visas tidsserie gällande rökning i årskurs 8 i Norrköpings skolor

Andel elever i årskurs 8 som svarat ja eller ibland på frågan om de snusar

Ovan visas tidsserie gällande snusning bland elever i åk 8 i Norrköpings skolor.

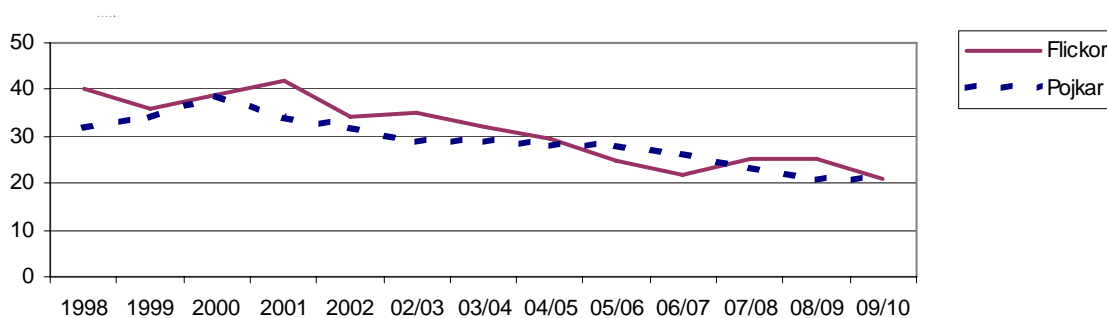
Även gymnasieeleverna röker och snusar i lägre utsträckning än rikssnittet. Enligt Lsu röker 28 procent av flickorna och 24 procent av pojkarna i gymnasiets årskurs 2 i **Norrköping**. Detta kan jämföras med 42 procent av flickorna och 33 procent av pojkarna som röker i CAN³³:s undersökning för **riket**.

³³ Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Alkohol

Aktuella undersökningar om alkoholkonsumtion bland unga visar att den totala alkoholkonsumtionen sjunker och fler unga idag väljer att inte dricka alkohol alls. De unga som dricker alkohol tenderar dock att dricka mer än tidigare, vilket innebär ökade risker för denna grupp. Andelen alkoholförgiftade ungdomar har också ökat i Sverige trots att berusningsdrickandet minskat. Särskilt stor är ökningen för flickor – 67 procent sedan 1998³⁴. Vi ser alltså en *ökad polarisering vad gäller ungdomsdrickande*. Det är viktigt att fokusera på och rikta särskilda insatser mot ungdomar i riskzonen. Uppskjuten alkoholdebut är ett av kommunens mål med det drogförebyggande arbetet. Vi vet att risken att hamna i beroende eller få alkoholskador minskar ju senare alkoholdebuten sker (om den nu sker). Dock tenderar fler och fler ungdomar att välja bort att dricka alkohol och berusa sig och detta gäller även för Norrköping. Flera av undersökningarna (**FHI, Lsu, UiN**) visar att unga i Norrköping dricker och berusar sig till och med i lägre utsträckning än rikssnittet. I årets **Lsu** har 19 procent av flickorna och 18 procent av pojkarna i åk 8 druckit alkohol flera gånger det senaste kvartalet. En minskning med flera procentenheter för flickorna från föregående år men någon ökning i andelen pojkar.

Elever i årskurs 8 som svarat att de varit berusade en gång eller flera gånger

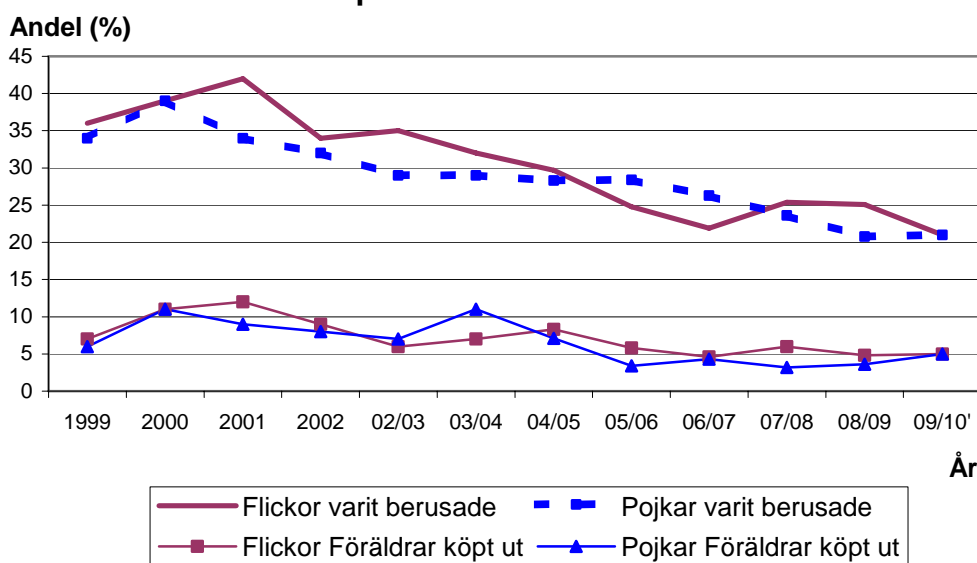
Ovan visas tidsserie gällande berusningsdrickande i årskurs 8.

Eftersom samlad forskning säger att föräldrars förhållningssätt och förmåga att gränssätta har betydelse för berusningsdrickandet visas även hur föräldrars benägenhet att köpa ut åt sina barn förändrats (nedre grafen).

Det ser också ut som om debuten förskjutits i Norrköping, från ca 14 år till 15-16 år i snitt för första berusningen.

³⁴ Drogförebyggande arbete i Sverige 2008, FHI 2009.

Andel elever i årskurs 8 som varit berusade samt andel vars föräldrar köpt ut alkohol till dem

Även alkoholkonsumtionen och berusningsdrickandet i gymnasiet har minskat de senaste åren och ligger lägre än rikssnittet.

Berusningsdrickandet i Norrköpings gymnasieskolor ligger ca 5 procentenheter lägre än i CAN:s riksomfattande undersökning.³⁵

Blomdahl - Elofssons undersökning visar dels att andelen elever som *inte* dricker alkohol har ökat från 1985 och dels att Norrköping har *fler elever som inte dricker* än övriga kommuner i undersökningen. Man ser också att den största delen nyktra ungdomar finns i grupper med första och andra generationens invandrare och i lägre socioekonomiska grupper. Ungdomar med svensk bakgrund och från bättre ekonomiska förhållanden dricker mera.

Narkotika

Allt bruk av narkotika är olagligt i vårt land, vilket bidragit till att vi har en låg andel narkotikamissbrukare jämfört med andra länder.

Undersökningar visar också att svenska ungdomar använder mindre cannabis än unga i övriga Europa.³⁶ På senare år har så kallade "nätdroger" blivit allt vanligare. Det är droger som säljs över nätet som kan ha samma effekter som narkotika, men som ännu inte har narkotikaklassats. I narkotikakartläggningen för 2009 uttrycks en stor oro över att ungdomar använder dessa preparat utan kännedom om effekter och verkningar på hälsan. Man uttrycker också oro för en mer liberal syn på *cannabis* bland unga, det ses inte som mer problematisk än alkohol.

³⁵ CAN Drogvaneundersökning 2009

³⁶ CAN 2009

Experimenterande med narkotika kan ha olika orsaker, men det är av största vikt att misstanke om att narkotika används av en ung person alltid möts med kraftfull reaktion.

Frågor om narkotika finns med i livsstilsundersökningen och de senaste resultaten visar på att drygt 14 procent av eleverna i gymnasiets årskurs 2 och knappt 7 procent av åk 8-eleverna i Norrköping *använt narkotika*, främst cannabis, men en högre andel av eleverna än tidigare uppger att de också provat andra droger. I gymnasiegruppen har andelen minskat med någon procentenhet (obs osäkerheten i underlaget), och ligger ett par procentenheter lägre än riket³⁷. I åk 8 har andelen pojkar som använt cannabis ökat från 4 procent till 8 procent, vilket förstås är oroande och behöver bevakas.

UiN visar att en högre andel av flickorna använder sömntabletter och lugnande medicin (även receptfria läkemedel) medan högre andel pojkar använder cannabis och annan narkotika.

I narkotikakartläggning för 2009 konstateras att andelen unga män under 24 år står för den största ökningen av narkotikaanvändning och att benzodiazepiner (lugnande läkemedel) samt cannabis ökat mest.

Frågor om *dopningspreparat* finns också med i Lsu. Det kommer ibland alarmerande rapporter gällande ökning av till exempel anabola androgyna steroider AAS - vilket i sin tur ofta leder till ökad våldsbrottslighet och psykisk sjukdom. Detta är viktigt och angeläget, men vi ser inte utifrån livsstilsundersökningen någon ökning av dessa preparat bland unga i Norrköping, det ligger på någon eller ett par procentenheter bland pojkarna från år till år. Inte heller polisen har sett någon större ökning av dessa preparat bland ungdomar.

Gällande *sniffning* som ska ses som en kraftig larmsignal kan nämnas att den andel unga som sniffat har minskat betydligt de senaste åren.

Sniffning verkar gå i trender och kan blomma upp när som helst. I den senaste Lsu var det runt 5 procent av eleverna i åk 8 som uppgav att de sniffat en eller flera gånger.

Spel

Spel av olika slag är förstås vanligt och till stor del ofarligt. Spel räknas inte som en drog, däremot finns spelande med i beroendeproblematiken. Ibland övergår spelandet i beroende och precis som andra beroenden behöver detta behandlas. Det finns exempel på barn och unga som suttit vid sina datorer och spelat i veckor utan att tvätta sig eller äta ordentligt. En stor del av konflikter mellan barn/ungdomar och föräldrar handlar idag om tiden vid datorn.

³⁷ CAN Drogvaneundersökning 2009

I livsstilsundersökningen uppger 14 procent av eleverna i årskurs 8 och drygt 19 procent av elever i gymnasiets årskurs 2 att de tillbringar mer än fem timmar av sin fritid varje dag vid datorn. Pojkar tillbringar mer tid vid datorn och de spelar i högre grad dataspel än flickorna. Gällande övrigt spel så uppger 14 procent av åk 8 eleverna och 19 procent av eleverna i gymnasiets årskurs 2 att de spelat om pengar den senaste månaden. Andelen pojkar som spelat om pengar är dubbelt så stor som andelen flickor. Många har spelat på trav, tips eller lotter, men en ganska stor andel uppger nätpoker, spel på nätet och illegala spel.

Sammanfattning: Normbrytande beteende får här belysas av skolfrånvaro och droger. Nästan var tionde elev har frånvaro ofta eller ganska ofta, ännu högre andel om frågan ställs annorlunda. Även här bör man bestämma en enhetlig definition och ställa frågor på liknande sätt i undersökningarna för att få en riktig bild. Gällande alkohol och tobak har vi sett en minskning av andelen elever som använder tobak och berusar sig av alkohol, här ligger Norrköping bättre till än genomsnittet i landet. Det ser även ut som om debutåldern för alkohol höjts. När det gäller narkotika så verkar det som andelen som provat narkotika av olika slag ökat något igen.

Insatser/aktiviteter i drogförebyggande arbete

Det drogförebyggande arbetet i Norrköping har utvecklats enligt nationella och lokala mål och följt rekommendationer utifrån aktuell forskning. Det betyder exempelvis att skolorna i stort gått ifrån punktinsatser och temadagar och i stället arbetar mer långsiktigt. Man utgår från forskning om risk- och skyddsfaktorer vilket innebär att preventionsarbetet utgår från ett helhetsperspektiv. Skolan är den främsta arenan för arbetet då man möter alla barn och når i stort sett alla föräldrar, men givetvis är även fritid/föreningsliv, socialtjänst, polis, landsting och samarbete med restauranger samt framför allt föräldrastödsarbete viktiga faktorer i ett framgångsrikt preventionsarbete. En samordningsfunktion har funnits i kommunen sedan 2003. Den följer forskningen samt stödjer verksamheterna i arbetet. En nära koppling finns också till NoBrå - Norrköpings brottsförebyggande råd. Utvecklingsarbetet har underlättats av möjligheten att söka statsbidrag via länsstyrelsen.

Implementering av metoder inom det ovan nämnda "Skolan förebygger" har rönt framgång, bland annat ÖPP- Örebro Preventionsprogram som handlar om att tonårsföräldrar sätter gränser för sina ungdomar samt är restriktiva i sitt förhållningssätt när det gäller bland annat alkohol. En annan metod är SET (socialt och emotionellt lärande) - som är den

livskunskapsmetod som spridits mest i kommunens skolor. Tio skolor deltar i det tobaksförebyggande arbetet *Team Smart*- där det också finns ett ungdomsråd. I gymnasieskolan har en särskild satsning gjorts det senaste året med utbildningsinsatser till personal exempelvis om drogtecken eller ledarskap i klassrummet och arbete för att minska alkoholkonsumtionen under studentveckorna. Dessutom har kommunens arbete med *Don't Drink and Drive* slagit väl ut, i stort sett alla gymnasieskolor deltar med årskurs 2-eleverna.

När det gäller *misstanke om missbruk* så har riktlinjer för hur detta ska hanteras i skolorna utarbetats och 31 maj 2010 öppnade *Moa-mottagningen*, som är en öppen mottagning för unga med drogproblem och deras föräldrar. Dit kan även skolan höra av sig vid oro för elev, om drogtestar och så vidare. Moa-mottagningen är ett samarbete mellan kommunen och landstinget.

Vi har också sett att vuxenvärlden behöver kunskaper om unga och dataspel och internet. Därför har föreläsningar anordnats om detta. Kommunen är med i ett utvecklingsprojekt med forskningsstöd som fått medel från Folkhälsoinstitutet för att utveckla föräldrastödet i Östergötland. Arbetet för att *stärka föräldrar* i sin roll är viktigt, särskilt för riskutsatta barn. Barn som växer upp i riskmiljöer behöver extra stöd och det finns barngrupper för dessa barn som drivs i socialkontorets regi. Mycket av det drogpreventiva arbetet är av generell karaktär, vilket visat sig vara framgångsrikt även på vissa riskgrupper. Det är dock av största vikt att inte det *selektiva preventionsarbetet* för riskutsatta barn glöms bort, se vidare under *tidig upptäckt - tidiga insatser*. Samverkan med föreningslivet i det drogförebyggande arbetet är en viktig del, vilken kan utvecklas mer.

Koppling psykosocial hälsa – elevresultat/måluppfyllelse

En ny studie från Socialstyrelsen³⁸ visar att unga vuxna med låga grundskolebetyg har kraftigt förhöjd risk att få problem i vuxenlivet – oavsett socioekonomisk bakgrund. Dåliga skolbetyg från grundskolan är den starkaste riskmarkören för sociala problem i vuxen ålder. Studien visar också att pojkar med låga betyg löper 8 ggr så stor risk att hamna i allvarlig kriminalitet jämfört med pojkar med medelmåttiga eller höga betyg. För flickor är risker med låga betyg 10 ggr så stor, Mönstret är detsamma i alla socioekonomiska grupper. God hälsa och goda utbildningsresultat är av central betydelse för alla barns framtidsutsikter och att de för utsatta barn utgör särskilt viktiga skyddsfaktorer.

³⁸ Social Rapport 2010

I en kunskapsöversikt från Skolverket³⁹ konstateras att målsättningen att ge alla elever oavsett socioekonomisk bakgrund, föräldrars utbildningsnivå etc, samma förutsättningar inte har infriats. Skolan i Sverige har i stället homogeniserats i elevsammansättningen och segregerats, vilket innebär starkare effekt på resultatet av social bakgrund hos eleverna. Man konstaterar också att kamrateffekter och lärarförväntningar har starka samband med elevernas resultat. I en stor internationell kunskapsöversikt av Hattie⁴⁰ har olika faktorer delats in efter vilken effekt de har visat sig ha på *elevernas resultat*. Vad som enligt studien *inte har någon betydelse alls i princip* är klasstorlek, skolans ekonomiska resurser eller familjestruktur. I kategorin "*de bästa effekterna*" finns; god kvalitet på läraren, goda relationer mellan elev och lärare, tydlighet i undervisningen, feedback, särskilt stöd till dem som behöver, lärarens självvärdering samt reducering av störande beteende med bland faktorerna. Däremot tonas i denna studie rektors ledarskap ned till "*måttlig effekt*", tvärtemot vad till exempel den svenske skolforskaren Lennart Grosin menar. Han lyfter i stället fram ledarskapet på skolan som den viktigaste faktorn⁴¹. Ledarskapet ska vara tydligt, demokratiskt och kraftfullt (tydliga ramar och regler men dialog och respekt för eleverna). På rektors ansvar ligger också att lärarna är kompetenta och bekräftande och att ansvaret för undervisningen ligger på lärarna och inte på eleverna (elevstyrd undervisning). Detta innebär enligt Grosin även färre konflikter och mindre mobbing.

Det har också visat sig att en skolverksamhet som ger fler möjlighet att klara sin skolgång och som är förebyggande och hälsofrämjande i sin tur ger ett bättre skolklimat och ger skolan större möjlighet att klara sitt kärnuppdrag. En trygg skola som främjar utveckling och stimulerar lärande är i sig en mycket viktig skyddsfaktor mot destruktiv utveckling. Å andra sidan är skolmisslyckande och bristande samhörighet med skolan en stor riskfaktor för samma sak⁴²

Undersökningar visar alltså att ju lägre självskattad hälsa desto sämre betyg. Blomdahl- Elofsson ser till exempel ett tydligt samband mellan hur eleverna skattar sin hälsa och betygen⁴³. Socialstyrelsen konstaterar att låga eller ofullständiga betyg från årskurs 9 risken för psykosociala problem i framtiden.⁴⁴ Man ser också att barn som växer upp i samhällets vård eller i familjer som uppstår ekonomiskt bistånd under lång tid både

³⁹ Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?*

⁴⁰ John Hattie 2009

⁴¹ Lennart Grosin 2004

⁴² Statens folkhälsoinstitut/ allmänna insatser för god psykisk hälsa

⁴³ Ung i Norrköping

⁴⁴ Socialstyrelsen – Social rapport 2010.

har lägre avgångsbetyg och har stor risk att utvecklas ogynnsamt. I den omfattande forskningsgenomgång som Kungliga vetenskapsakademien (KVA) gjort⁴⁵ konstateras också att skolan har stor betydelse för barns psykiska hälsa, att de första skolåren är betydelsefulla och att barn hänger med i undervisningen och lär sig läsa är viktigt för utvecklingen. Även det faktum att beteenden förstärks efter hur de blir bekräftade – både positiva och negativa har betydelse för utvecklingen. Omvänt visar också forskningen att en låg självkänsla och utagerande beteenden ökar risken för misslyckanden i skolan – en ond cirkel. Kungliga vetenskapsakademien lyfter fram vikten av en kvalitativt bra förskola som är särskilt viktig för barn med sämre förutsättningar. Man har också velat analysera hur organisatoriska förändringar i skolan de senaste 20 åren har påverkat elevernas prestationer och psykiska hälsa, men sett att det är alltför lite beforskat ännu för att göra uttalanden kring. Man ser gärna att framtida forskning kopplar samman skolprestationer och psykisk hälsa på ett tydligare sätt. KVA konstaterar vidare att kopplingen mellan svaga skolprestationer och psykisk ohälsa är starkare bland flickor än bland pojkar i tonåren.

Avslutning

Tidig upptäckt – tidig insats

Eftersom forskningen, bland annat genom metaanalyser av studier kunnat konstatera vikten av tidig upptäckt och tidiga insatser är detta ett viktigt utvecklingsområde. Samtidigt finns ganska lite forskning när det gäller mindre barn och deras psykiska hälsa⁴⁶

Skolverket (2010) har följt upp flera samverkansprojekt som arbetat utifrån ovanstående och försökt beskriva fungerande modeller, såväl förebyggande som modeller som handlar om tidiga insatser för riskgrupper. I projekten har såväl skola, socialtjänst, polis som barn – och ungdomspsykiatri deltagit. Multikompetenta team, koordinator för att samordna samhällets insatser och förenkla familjens kontakter med samhället samt en coach som ska ge det enskilda barnet individuellt stöd har identifierats som framgångskomponenter i arbetet.

SKL - Sveriges kommuner och landsting – har i samverkan med Socialstyrelsen under en tid bedrivit ett projekt som handlar om att tidigt identifiera normbrytande beteende och att insatserna för dessa barn ska komma så tidigt som möjligt -**Pinocchio**. Utifrån de erfarenheter och den

⁴⁵ Kungl Vetenskapsakademien Uttalande: Skola, lärande och psykisk hälsa 2010

⁴⁶ KVA 2010

forskning som Pinocchio inneburit har man tagit fram framgångskoncept för att arbeta framgångsrikt med dessa barn⁴⁷. Som första punkt nämns här vikten av att stärka och systematisera samverkan över verksamhetsgränserna och vikten av att stärka och komplettera varandra men fortfarande göra det som var och en är bäst på. Ledningens stöd och en gemensam kunskapsbas utifrån risk- och skyddsfaktorer uppges även här som en viktig förutsättning.

I Skolverkets rapport (se ovan) konstateras att specialiserad kunskap om samverkan behöver byggas upp och systematiseras i Sverige. Som framgångsfaktorer nämner man politisk förankring och tillgång till resurser samt att arbetet ska knytas till funktion och inte till person. Förankring på alla nivåer verkar vara en grundförutsättning för att ett mer långsiktigt arbete ska bli verklighet.

Med genusglasögon på

Flickor ser ut att må sämre än pojkar, åtminstone vad gäller upplevd psykisk ohälsa som stress, sömnsvårigheter med mera. Detta återkommer i varje undersökning. Flickor i Norrköping har det lägsta resultatet i självskattad hälsa av alla kommuner i **UiN**, även pojkarnas resultat ligger lägre än övriga kommuner. Flickor tycks ha en sämre hälsosituation än pojkar. Andelen flickor som vårdas för alkoholförgiftning har ökat markant och är nästan dubbelt så stor som andelen pojkar. Andelen flickor som vårdas för självmordsförsök har också ökat anmärkningsvärt mycket. **Ung i Norköping** visar att **andelen skolkande flickor fördubblats sedan 1985**. Men vi kan också se att andelen stressade pojkar har ökat i exempelvis **Lsu**.

En studie av Mats Björnsson från 2005⁴⁸ visar att flickor trots allt har bättre studieresultat och fler flickor än pojkar går till högre studier. Han menar att samhällsförändringar har bidragit till att flickorna brutit ny mark, medan pojkar är kvar i traditionella mansideal och inte vill hamna i ”pluggisfacket”. Elofsson skriver i analysrapporten från **UiN** att flickorna tycks vara mer målinriktade och tycker skolan är meningsfull. Däremot är det mindre vanligt att flickor tycker att de får det stöd som behövs i skolan, vilket skulle kunna vara en förklaring att flickor upplever stress i högre grad än pojkar⁴⁹.

Kungliga vetenskapsakademin menar att man alltid bör ha med ett genusperspektiv i framtida forskning när det gäller barn och unga.

⁴⁷ Andershed & Andershed 2010

⁴⁸ Mats Björnsson (2005) Kön och skolframgång.

⁴⁹ Stig Elofsson (2010)

Flera enheter i kommunen arbetar med att öka genuskunskapen/medvetenheten bland personalen och med förändringar i verksamheten utifrån ett genusperspektiv. Som exempel kan nämnas Förskolan Svanen, som beskrivits ovan.

Gott exempel: Förskolan Svanen

På Svanen arbetar man mycket med värdegrundsfrågor och demokratifrågor och diskuterar mycket kring förhållningssätt bland personalen. Man har kunskap om de så kallade "härskarteknikerna" och har medvetenhet om detta i arbetet. Man arbetar med livskunskap och observationer av bemötande och arbete görs, vilket sedan diskuteras gemensamt⁵⁰.

Förslag till åtgärder

Behov av fortsatt kartläggning:

Som tidigare nämnts finns långt många fler påverkansfaktorer som bör analyseras och tas med i kompletteringar framöver. Bakgrundsfaktorer såsom etnicitet och socioekonomisk bakgrund är viktiga exempel. Dessa finns med i såväl **UiN** som i **FHI-undersökningen**. Förslagsvis bör man göra olika sambandsanalyser för att läsa ut detta.

Det finns långt fler möjligheter att utläsa samband och göra grundligare analyser än vad som varit möjligt till denna rapport.

Som tidigare nämnts är forskningen gällande mindre barn och deras psykiska hälsa samt övriga områden bristfällig. Behovet av ökad kunskap om yngre barn bör beaktas i framtida kartläggningar i kommunen.

Åtgärder gällande undersökningar:

Tidigare i rapporten har svårigheten i att sammanställa och göra en analys av undersökningar som genomförts på så olika sätt beskrivits. Därför poängteras nu följande: Om kommunen eller enskild förvaltning i kommunen vill använda resultaten från olika undersökningar på ett effektivt sätt, bör man samordna undersökningarna, se till att frågor ställs på samma sätt och att resultaten kan tolkas och analyseras på ett enhetligt sätt. Syftet med undersökningarna bör ses över och om det finns möjlighet att minska antalet undersökningstillfällen genom att samköra. Möjligen kan ett nytt webb-enkätsystem⁵¹ som köpts in till kommunen underlätta detta framöver.

⁵⁰ Info från Elisabeth Olsson

⁵¹ Easy research

Utvecklingsarbete

Samverkan mellan olika aktörer räknas idag som en förutsättning för barns och ungas bästa. Synergieffekter kan utvinnas av en stärkt samverkan i stället för att processer sker parallellt kring individer och grupper⁵². Samordning av insatser och kunskaper och en gemensam kunskapsgrund är möjliga förbättringsområden. Kommunen behöver följa aktuell forskning och se arbete med barn och unga som en helhet som ständigt behöver utvecklas och stärkas - stuprörstänkande ska undvikas.

Som exempel på vad som är aktuellt i Norrköping när det gäller samverkan kring barn och unga kan nämnas överenskommelsen mellan polismyndigheten och kommunen för att minska ungdomskriminaliteten⁵³ och modellområdesarbetet som bland annat syftar till att fortsätta att utveckla samverkan på alla nivåer, helhetsgrepp för preventivt arbete och tidiga insatser gällande barn och unga. En ny modell för samverkan i Norrköping har tagits fram och är på väg att sjösättas, *se bild på sidan 30*. En styrgrupp för samverkan kring barn och unga har bildats och består av förvaltningschefer från kommunen, chefer från landstinget och närpolischefen.

Styrgruppens *gemensamma vision* är:

Alla barn i Norrköping ska ha:

- *Goda uppväxtvillkor*
- *God hälsa*
- *Goda utbildningsresultat*

Utifrån forskning och erfarenhet bedömer vi att Norrköping är på god väg när det gäller att förbättra villkoren för barns och ungas hälsa.

Kommunen har lång erfarenhet av samverkan och en god vilja att stärka den ytterligare. Som avslutning kan de framgångsfaktorer som Statens folkhälsoinstitut med flera lyfter fram för en bättre psykisk hälsa hos våra barn ännu en gång upprepas:

- Stärk skyddsfaktorer och minska riskfaktorer där det går

⁵² Myndigheten för skolutveckling m fl (2007) Strategi för samverkan – kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa

⁵³ Gemensam överenskommelse 100416.

- Samverkan samt enighet och tydlighet i vuxenvärlden
- Arbeta för en gemensam kunskapsbas
- Trygga och främjande miljöer
- Föräldrastöd och föräldramedverkan i skolan
- Främjande förhållningssätt; hälsa och trygghet i fokus samt ett positivt förhållningssätt – se möjligheter och resurser i stället för hinder
- Lärarens ledarskap
- Implementering / förankring på alla nivåer
- Tydliga roller och ansvarsfördelning

Gemensam genomförandeplan

Enheternas barn och elevhälsoteam Fsk-år9

Sammansättning beroende på enheterna och spårets egen kompetens.
Utvecklad samverkan mellan skola, fritid, socialtjänst, polis, m.fl.

Familjearbete/förändringsarbete på socialkontoret inkl. BUSS-teamen

Utvecklad samverkan förskola/skola, fritid, polis, m.fl.

Lokalt utvecklingsarbete

Tillfälliga/fast arbetsgrupper utifrån områdets behov.
Styrs av den lokala styrgruppen.
(Lokala arbetsplaner, rutiner, överenskommelser, projekt)

Stödorganisation utifrån områdets behov.

Egen spetskompetens samt med uppdrag att samordna områdets spetskompetens.

Länk till kommungemensamma grupper, BuP, BuH och VoO.

Lokala barn och elevhälsoteam

Fritid, skola och socialtjänst.
Stödsamordnare (sammankallande), specialpedagog, psykolog, fritidsledare, socialsekreterare samt personal med spetskompetens från området.

Lokal styrgrupp för samverkan i området

Områdeschef (sammankallande), fritidsgårdschef, vårdcentralschef, enhetschef socialkontoret, polis, stödsamordnare samt en rektor och en förskolechef/spår

SSPF

Utvecklingsarbete

Tillfälliga arbetsgrupper utifrån kommungemensamt övergripande behov (Projekt, övergripande planer)

Styrgrupp för samverkan

Kommun, Polis och Landsting
Förvaltningschefer, verksamhetschefer och processtödjare

Politiken

Referenser

- Andershed, H & Andershed, A-K (2010) Förändringskoncept för arbete med barn i risk för långvarigt normbrytande beteende. Stockholm: SKL
- Andershed, H & Andershed, A-K(2005) *Normbrytande beteende i barndomen: vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia
- Antonovsky, A (1991) *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bremberg, S. (2008) Narkotikaförebyggande insatser i skolan. I S. Andreasson (Red.) *Narkotikan I Sverige. Metoder för förebyggande arbete. En kunskapsöversikt*: Statens folkhälsoinstitut.
- Björnsson, M (2005) *Kön och skolframgång*. Myndigheten för skolutveckling.
- Brå (2009) *Effekter av anti-mobbningsprogram. Vad säger forskningen?*
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN).
www.can.se
- Drogvane/livsstilsundersökningarna i Norrköpings skolor år 1998 – 2010
- Elofsson, S. (2010) *Hur är hälsan bland högstadie- och gymnasieelever 2009?* Slutmanus.
- Forster, M (2003) *Prevention av missbruk och kriminalitet – vad kan skolan göra?* FoU-enheten, Stockholms socialförvaltning
- Grosin, L (2004) *Skolklimat, prestation och anpassning i 21 mellan- och 20 högstadieskolor*. Stockholms universitet.
- Hattie, J (2009) *Visible learning. A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Oxon: Routledge.
- Koutakis, Stattin & Kerr (2008) *Reducing youth alcohol drinking through a parent-targeted intervention – the Örebro prevention program* Örebro Universitet
- Kungl Vetenskapsakademin(2010) State of science konferens Uttalande. *Skola lärande och psykisk hälsa*.

Karlberg, M & Sundell, K (2004) – *Skolk - sund protest eller riskbeteende?* Socialtjänstförvaltningen, Stockholms stad: FoU-rapport 2004:1

Lindblad, F & Lindgren, C (2009) *Välfärdslandets gåta. Varför mår barnen inte lika bra som de har det?* Stockholm: Carlsson Bokförlag

Myndigheten för skolutveckling m fl (2007) *Strategi för samverkan – kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*

Nilsson, I & Wadeskog, A (2008) *Individen i centrum. Det är bättre att stämma i bäcken än i ån.* SEEAB

Skolverket: <http://www.skolverket.se/sb/d/2260/a/12655>

Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?*

Socialstyrelsen (2010) *Social rapport 2010.*

Statens folkhälsoinstitut www.fhi.se/skolanforebygger

Stattin, H (2002) ”Om protektiva faktorer” I: K.Söderholm Carpelan & W.Runquist (red) *Ung med tung social problematik.* s.193-222. Västermik: Statens Institutionsstyrelse.

Sundell, K (2003) *Drog- och problembeteenden hos Stockholmsungdomar. Resultat från 2002 års drogvaneinventering i grundskolans årskurs 9 och gymnasiets år 2.* FoU-rapport 2003:2. Stockholms socialtjänstförvaltning: FoU-enheten.

Sundell, K m fl. *Normbrott och psykisk ohälsa bland pojkar och flickor i åk 7 och 8.* FoU-rapport 2007:4. Stockholms stad

Sundell, K. & El-Khoury, B. M., & Månsson, J. (2005). *Elever på vift. Vilka är skolkarna?* (FoU-rapport 2005:15). Stockholms stadsledningskontor: FoU-enheten.

Sundell, K. & Forster, M. (2005). *En grund för att växa. Forskning om att förebygga beteendeproblem hos barn* (FoU-rapport 2005:1).